

Xaliq Dadaşov
Azərbaycan Texniki Universitetinin dosenti
AZ 1073, Bakı şəh., H.Cavid pr. 25
E-mail. dadasov@mail.ru

SİVİLİZASIYA VƏ ELMİ-TEXNİKİ İNKİŞAF

Xülasə: Təqdim olunan məqalədə elmi-texniki inkişafın sivilizasiyaların tərəqqisində yeri və rolu təhlil olunur. Qeyd edilir ki, elmi-texniki inkişaf nə qədər qlobal və beynəlmiləl xarakter daşısa da, o, müxtəlif sivilizasiyalarda baş verdiyindən və müxtəlif sosial-iqtisadi məqsədlər daşdığından onun iqtisadi, sosial, mənəvi, dünyagörüşü və s. nəticələri də fərqli olur. Məqalədə elm və texnikanın tərəqqisi ilə insanın özünün inkişafı arasındakı dialektik qarşılıqlı əlaqə araşdırılır.

Açar sözlər: elm, elmi-texniki inkişaf, texnika, sivilizasiya, tərəqqi, insanın inkişafı.

Cəmiyyətin və sivilizasiyanın inkişafında elm və texnika çox böyük rol oynayır. Elm-texniki tərəqqi müasir dövrün universal hadisəsi olmaqla cəmiyyətdə əsaslı dəyişikliklər yaradır. Lakin texnikanın nailiyyətləri və elmin inkişaf səviyyəsi həmişə cəmiyyətin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşmalıdır. Cəmiyyətin hər bir inkişaf mərhələsinə elmin öz səviyyəsi uyğun gəlir. Elmi nailiyyətlərin səviyyəsi ictimai-iqtisadi quruluşun səviyyəsinə ciddi surətdə uyğun gəlir və heç vaxt cəmiyyətin iqtisadi imkanlarını ötüb keçmir.

Texnika insanların yaratdığı istehsal vasitələri və alətləri sisteminin, habelə əmək prosesinin həyata keçirilməsini təmin edən üsul və əməliyyatların, qabiliyyət və məharətlərin məcmusudur.

Texnika bir tərəfdən insan əməyinin və biliyinin inkişafının nəticəsidir, digər tərəfdən isə onları həyata keçirməyin vasitəsidir. O, bəşəriyyətin mövcudluğu və

inkişafının zəruri tərəfidir. Texnikanın başlıca funksiyası təbəiti və insan aləmini onun tələbat və arzularından doğan məqsədlərə uyğun şəkildə dəyişdirməkdən ibarətdir.

Texnika ən qədim sosial hadisələrdən biridir. Texnika və texniki fəaliyyət haqqında ilk dəfə eramızdan xeyli əvvəl yunan alimləri bəhs etmişlər. Fəlsəfi biliyin sahələrindən biri olan texnikanın fəlsəfəsi isə yalnız XIX əsrdə meydana gəlmişdir [1]. Bu cərəyanın banisi E.Kapp göstərirdi ki, bütün bəşəriyyətin tarixinə diqqətlə yanaşdıqda onu nəticə etibarını ilə ən yaxşı əmək alətlərinin kəşf edilməsi tarixinə münqər etmək olar [1].

Hazırda texnika getdikcə daha çox insanın əqli qabiliyyətlərinə və intellektual funksiyalarına təsir edir. Bu isə mütərəqqi nəticələr ilə yanaşı, həm də böyük miqyaslı mənfi nəticələr törədə bilər. Buna görə də indiki şəraitdə texniki yenilikləri tətbiq etməzdən əvvəl onları geniş və dərin sosial sınaqdan keçirmək lazımdır. Məsələn, insan kompüter kimi kibernetik sistem yaratmaqla sanki özünün fikri əməliyyat növlərini həyata keçirə bilər, müxtəlif məzmunlu informasiya ilə əməliyyat aparmağı bacaran analoquunu meydana gətirir. Doğrudur, o, insan beyninin funksiyalarını onun əlindən almır. Bununla belə son dərəcə güclü EHM ilə insan arasında qarşılıqlı münasibətlərin yeni humanitar tərəfi özünü göstərir və bu proses ardıcıl olaraq davam edir.

M.Haydegger yazırdı: «İnsan üçün təhlükə məşınların, müxtəlif qurğuların mümkün məhvedici təsirində deyildir. Əsl qorxu, təhlükə artıq insanın öz mahiyyəti tərəfindən gözlənilməlidir». Haydeggerin fikrincə, texnika – insan və dünyanın xüsusi əlaqə növünün ifadəsidir, bu zaman insanın əldə etmək, istismar etmək meyli reallaşır. Dünya insan üçün yalnız öz imtiyazlarını ödəməyən bir vasitədir, texnika – bu, materialı istifadə etmək üsuludur. Axırda insan özünü «dünya hökmdarı» hesab etsə də, əslində öz alətlərinin quluna çevrilir, əşyalar aləmində özü də bir əşyaya dönür. Texnika insanı ələ alır, özünə tabe edir, hətta öz elementinə çevirir.

Qeyd olunmalıdır ki, texnika öz-özlüyündə məqsəd deyil, yalnız müəyyən məqsədi həyata keçirmək üçün vasitədir. Lakin texnika müəyyən nisbi müstəqilliyə malikdir.

Zaman keçdikcə texnika anlayışının məzmunu dəyişilir və təkmilləşir. O, tək cə maddi istehsal sahəsindəki vasitələrlə məhdudlaşmır. O, özünə həm də mənəvi, məişət və digər qeyri-istehsal xarakterli tələbatları ödəmək üçün istifadə olunan vasitələri daxil edir [2].

Göstərilməlidir ki, rəngarəng olan texniki vasitələr, elmi-texniki tərəqqi öz mahiyyətinə görə iqtisadiyyatın vəziyyətini müəyyənləşdirir. Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizlik vəziyyətini şərtləndirən elmi-texniki potensial əslində təbiət və istehsal ilə üzvi surətdə əlaqələndirilməlidir. Elmi-texniki inkişaf bu mənada yeni sosial-iqtisadi paradigmanın bazisini təşkil edir və cəmiyyətin və sivilizasiyanın davamlı inkişafını müəyyənləşdirir.

Müasir dövrdə elm və texnika iqtisadiyyatın ekolojiləşməsinin əsas amilinə çevrilir və bunun nəticəsində istehsal təkmilləşir, təbiətin özünün istismarında ekologiyanın qorunması problemləri, təbiətə vurulan zərərlər nisbətən lokallaşır.

Elmi-texniki tərəqqi ümummilli maraqların müdafiəsini formalaşdırır, ölkənin və sivilizasiyanın müdafiəsinə, siyasətinə, ekologiyasına, sosial mühitin inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu mənada bu gün böyük dövlətlərin silahı tək cə beynəlxalq

normalarla manipulyasiya etməkdən ibarət deyil. Həm də iqtisadiyyatın və texniki inkişafın

gücündən istifadə olunur: dünya bazarına sahib olanlar iqtisadi təzyiq üsullarından da bacarıqla istifadə edirlər.

Əlbəttə, elmi-texniki yüksəlişin yuxarıda göstərilən mənfi tərəfləri ilə yanaşı müsbət istiqamətləri xeyli çoxdur. Bir sıra tədqiqatçılar elmi-texniki tərəqqidən, onun mahiyyətindən danışarkən belə bir düzgün nəticəyə gəlirlər: elmi-texniki tərəqqinin müasir inkişaf mərhələsi elmin bilavasitə məhsuldar qüvvəyə çevrilərək maddi istehsalın inkişafında köklü keyfiyyət dəyişikliyinə, gerçəkliyin obyektiv qanunauyğunluqlarının dərk edilməsindəki keyfiyyət sıçrayışının baş verməsinin ifadəsidir. Elmi-texniki inkişaf məhsuldar qüvvələr sistemində keyfiyyət dəyişikliyinə səbəb olmaqla bərabər, həm istehsal münasibətləri sistemində, həm də insanların həyat tərzində də ciddi yeniləşmə əmələ gətirir, əmək məhsuldarlığını yüksəldir, vaxta qənaət etdirir, asudə vaxtı xeyli artırır, insanın öz üzərində işləmək imkanlarını genişləndirməklə, onun yaradıcılıq qabiliyyətini artırır.

XX əsrin 70-80-ci illərindən başlanmış elmi-texniki yüksəlişin müasir mərhələsini bir sıra mütəfəkkirlər «mikroelektron inqilab» adlandırırlar. Çünki artmaqda olan elmi biliklərin böyük həcmnin, geniş miqyaslı informasiyanın qısa fiziki həcmə yerləşdirilməsi ancaq superkompüterlərin və mikroprosessorların meydana çıxması ilə mümkün olmuşdur. Ancaq bu yolla əmək məhsuldarlığının çox böyük artımına imkan verən, maddi və mənəvi həyatın bütün sahələrinə – istehsal, təhsil, səhiyyə, məişət, xidmət və s. daxil olmuş «süni intellekt» yaratmaq mümkün olmuşdur. Odur ki, gələcəyin proqnozlaşdırılması elmi-texniki tərəqqinin müasir mərhələsinin inkişaf xüsusiyyətlərini və perspektivlərini nəzərə almadan mümkün olmazdı.

Elmi-texniki tərəqqi nə qədər qlobal və beynəlmiləl xarakter daşıyrsa da, o, müxtəlif sivilizasiyalarda, sosial-siyasi quruluşlar şəraitində baş verdiyindən və müxtəlif sosial-iqtisadi məqsədlər daşdığından onun iqtisadi, sosial, mənəvi, dünyagörüşü və s. nəticələri də fərqli olur.

Müasir şəraitdə sivilizasiyaların sosial sistemdən asılı olmasına baxmayaraq elmi-texniki tərəqqinin mahiyyəti, onun cəmiyyətdə yeri və rolu haqqında məsələ ilə məşğul olan mütəfəkkirlər və ideoloqlar arasında ideya ziddiyyətləri, fikir ayrılıqları mövcuddur. Xüsusilə xarici ölkələrdə ideoloqlar və siyasətçilər həmin məsələyə münasibətdə ya «texnoloji (texniki) determinizm», ya da «texniki fetişizm» mövqeyində dururlar. Texnokratik «texnoloji determinizm» mövqeyi elmi-texniki tərəqqiyə «ictimai mənafeləri barışdırıb sinfi mübarizəni aradan qaldıran», «vahid sənaye cəmiyyəti»,

«firavanlıq cəmiyyəti yaradan» bir vasitə kimi baxır. «Texniki fetişizm» mövqeyindən çıxış edənlər isə texnikanın hakimiyyətinin insani olan nə varsa, hamısını məhv etdiyindən, insan qəlbini boşaldıb «mənəvi puçluq» yaratdığından insanı «texnikanın hakimiyyətinə tabe etdiyindən», elmi-texniki tərəqqinin «bəşəriyyətin gələcəyini təhlükə altına aldığından» bəhs edir, elmi-texniki tərəqqinin törətdiyi dağıdıcı fəlakətli nəticələr qarşısında vahiməyə düşür, onu lənətləyirlər. Məsələn, XX əsrdə yaşamış bir sıra filosoflar texnikanın inkişafı ilə əlaqədar dəyərli ideyalar vermiş və fikirlər söyləmişlər. Onlardan biri olan K.Yaspers yazırdı: «Texnika yalnız məqsədə nail olmaq üçün vasitəçi kimi yaranır və fəaliyyət göstərir. Texnika düşüncə fəaliyyətinə, hesablama, mümkün nəticələri öncə görmə imkanlarına əsaslanır. Texnika mexanizmlərdən istifadə edərək, öz imkanlarını kəmiyyət münasibətlərinə çevrilir. Texnikanın mahiyyəti – insanı təbiətin hökmrənliyindən azad etməkdir. Texnika iki cür olur: enerji istehsal edən, bir də cürbəcür məhsulları istehsal edən texnika növləri.

Texniki qaydaları öyrənmək və istifadə etmək

mümkündür. Texniki vasitə məqsədə çevrilən yerdə insan həyatı öz mənasını itirir. Texnika qədim dövrdən yaradılır; müasir texniki tərəqqi dünyanın yaranmasında yaxından iştirak edən təbii elmlərin, əməyin təşkili və ixtiraçılığın yaradıcılıq ehtirası və nəticəsidir. Əməyin intensivliyi texnika ilə bağlıdır, texnika əməyin xarakterini dəyişdirir, özgələşmə prosesi artır, müəssisələr iriləşir, bürokratiyanın mövqelərini artır və genişləndir; ümumiyyətlə, texnika müəyyən tərzdə idarə olunan bir vasitə olmalı, onun həddləri cansız və məhduddur».

Elm və texnikanın tərəqqisi ilə insanın özünün inkişafı arasında dialektik qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bu məsələdə bir tərəfdən insan öz fəaliyyətində elmi-texniki dəyişikliklərin müxtəlif istiqamətli təsirini getdikcə daha çox hiss edir. Digər tərəfdən isə elmi-texniki tərəqqinin maddi istehsal və mənəvi həyat sferalarına nüfuzu dərinləşdikcə bu prosesin yaradılmasında bilavasitə iştirak edən insanların da sayı durmadan çoxalır. Sonra elmin texnoloji tətbiqi artdıqca, əmək prosesində insanın mənəvi əxlaqi keyfiyyətlərinin rolu yüksəlir. Yüksək biliklilik, əməyə vicdanlı münasibət və məsuliyyət hissi işçinin uğurlu əməyinin çox vacib tərkib hissəsinə çevrilir.

Qeyd olunmalıdır ki, elm və texnikanın gələcək inkişafı ona uyğun sürətdə insanın da inkişafını, humanist prinsiplərə əsaslanan yeni sivilizasiyanın yaradılmasını tələb edir. Elmi-texniki inkişaf ilə sosial inkişaf arasında yüksək səviyyədə təmas yaradılmasının əsl qayəsi məhz budur. O, bir tərəfdən yeni texnologiyaları səmərəli tətbiq etməyin, digər tərəfdən isə bütövlükdə sivilizasiyanın, o cümlədən hər bir insanın mövcudluğunun, onunla təbiət arasında ahəngdar münasibətlər yaratmağın zəruri şərti kimi çıxış edir.

Elm və texnikanın sürətli inkişafı düzgün istiqamətləndirilməzsə, o, bəşəriyyətin mövcudluğunu təhlükə altına ala bilər. Buna görə də artıq indidən elmi-texniki tərəqqinin törətdiyi arzuolunmaz nəticələri aradan qaldırmaq, bəşəriyyətin mənafeyi baxımından zəruri tələbatdır. Bu baxımdan aşağıdakılar xüsusilə mühümdür: elmi-texniki tərəqqinin sürətli artımı bəşəriyyəti itilik-nüvə müharibəsinə, ekoloji və sosial fəlakətlərə təhrik edən nəticələrini irəlicədən görmək və onların qarşısını almaq; elmi-texniki tərəqqi nailiyyətlərindən istifadə olunması üzərində nəzarəti gücləndirmək, bu nailiyyətlərdən sırf texnokratik məqsədlər naminə istifadə olunmasına imkan verməmək.

Elmi-texniki nailiyyətlərdən həm cəmiyyətin və hər bir şəxsin mənafeyi üçün istifadə edilməsi sosial tərəqqinin yüksəlişinə böyük təsir göstərir. Lakin bu nailiyyətlərdən gələcəkdə hansı istiqamətdə istifadə olunacağı dövlət başçılarının, alimlərin mənəvi məsuliyyət dərəcəsi, geniş kütlələrin siyasi şüurluluq səviyyəsi, əsaslıdır.

Ümumiyyətlə, müasir dövrdə elmi tədqiqatların nailiyyətləri humanist məqsədlərlə istifadə edilməli və bəşəriyyətin həqiqi tərəqqisinə xidmət etməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Порус В.Н. Оценка техники в интерпретации западных философов и методологов. Философия и социология науки и техники. М., 1987.
2. Новая технократическая волна на Западе. М., 1986.
3. Рапп Ф. Философия техники: обзор. Философия техники в ФРГ. М., 1989.
4. Хесле В. Философия техники М.Хайдеггера. Философия М.Хайдеггера и

современность. М., 1991.

5. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. М., 2003.
6. S.Xəlilov. Sivilizasiyalararası dialoq. Bakı, 2009.
7. Y.Rüstəmov. Sivilizasiyaların qarşılıqlı münasibəti. Bakı, 2007.

Халиг Дадашов

Цивилизация и научно-техническое развитиеРезюме

В представленной статье анализируется место и роль научно-технического развития в прогрессе цивилизаций. Отмечается, что несмотря на глобальный и всемирный характер научно-технического развития, поскольку оно осуществляется различными цивилизациями и имеет разные социально-экономические, цели, то его экономические, социальные, духовные, мировоззренческие и др. результаты отличаются. В статье рассматривается также диалектическая взаимосвязь между научным и техническим прогрессом и самим развитием человека.

Ключевые слова: наука, научно-техническое развитие, техника, цивилизация, прогресс, развитие человека.

Khaliq Dadashov Civilization and scientific - technological development Summary

This article analyzes the place and role of scientific and technological development in the progress of civilizations. It is noted that despite the global and global nature of scientific and technological development, since it is carried out by different civilizations and has different socio-economic goals, its economic, social, spiritual, ideological, and other results differ. The article also discusses the dialectical relationship between scientific and technological progress and human development itself.

Keywords: science, scientific and technological development, technics, civilization, progress, human being's development.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 22.10.2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi:

28.10.2018 Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi:

04.11.2018

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: professor Niyazi Mehdi
ADMIU-nun Elmi Şurasının 22 dekabr 2018-ci il, 04 sayılı qərarı ilə çap olunur